

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Tafonomie žárových hrobů z pohřebiště doby
římské**

Martina Nováková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Antropologie populací minulosti

Diplomová práce

**Tafonomie žárových hrobů z pohřebiště doby
římské**

Martina Nováková

Vedoucí práce:

Mgr. Anna Pankowská

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červen 2014

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Anně Pankowské za cenné rady, věcné připomínky při konzultacích a hlavně za trpělivost při vedení mé diplomové práce.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	CÍL A HYPOTÉZY	3
3	TEORETICKÉ POZADÍ	4
	3.1 Pohřbívání v době římské	4
	3.2 Proces redukce a fragmentace osteologického materiálu	6
	3.2.1 Kremace	6
	3.2.2 Selekcce	8
	3.2.3 Ukládání do hrobu	9
	3.2.4 Tafonomické procesy	11
4	MATERIÁL	11
5	METODA	12
	5.1 Mikro-exkavace	12
	5.2 Identifikace	14
	5.3 Statistické zpracování	14
6	VÝSLEDKY	28
7	DISKUZE	42
8	ZÁVĚR	49
9	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	63
10	RESUMÉ	66

1 ÚVOD

Rekonstrukce pohřebního ritu patří mezi populární oblasti studia archeologie a antropologie. Toto téma bylo v minulosti doménou spíše archeologie, která ovšem za tímto účelem využívá zcela odlišné zdroje informací než antropologie. V rámci archeologie je tedy zkoumána například materiální kultura, způsob uložení těla v hrobu/jámě jako celku nebo stratigrafické vrstvy sedimentu. Antropologa, na druhou stranu, zajímá pouze kosterní materiál. Vzájemnou spolupráci obou těchto vědních disciplín přinesl až v posledních letech hojně prosazovaný multi/interdisciplinární přístup.

V případě nálezu koster (inhumací) na archeologické lokalitě je dnes již ve většině případů do terénu přizván i antropolog. Obdobná spolupráce se zvolna začíná rozvíjet i při studiu žárových pohřbů. Reálná situace při jejich studiu vypadá na našem území ovšem zatím následovně. Jak bylo zmíněno v předchozím odstavci, klasického archeologa zajímá materiální kultura, což často vede k situaci, kdy jsou lidské pozůstatky vysypány z urny, očištěny a vloženy do sáčku. Takovýmto způsobem „vzvednuté“ ostatky se k antropologické analýze dostávají v podstatně redukovaném množství (McKinley, 1994b). V ostatních případech, kdy je v terénu přítomen i antropolog, jsou kosti hned na místě očištěny vodou a kartáčky (Scott et al., 2010), čímž také dochází ke ztrátě kontextu.

Během spalování se mění chemické a fyzikální vlastnosti kostí i zubů (Shipman et al., 1984; Bohnert et al., 1998; Thompson, 2004; Gonçalves et al., 2010; Scott et al., 2010). Tento fakt má velký vliv na redukci a fragmentaci kosterních pozůstatků. Proto každá další manipulace způsobuje větší a fatálnější destrukci a redukci materiálu, a tím i množství informací, které z něj můžeme vyčíst. K redukci osteologického materiálu dochází již při samotné kremaci, následně při odebírání pozůstatků z hranice, kde může sehrát důležitou roli i záměrná nebo nezáměrná selekce určitých kostí. Další redukční procesy probíhají

při a po uložení do země, kde působí tafonomické procesy (hlodavci, eroze, mráz, rostoucí kořeny). Poté při vyzvednutí pozůstatků v terénu, při transportu do laboratoře a konečně při samotné preparaci hrobu. Dalším nepříznivým faktorem ovlivňujícím množství informací, které jsme schopni získat z osteologického materiálu je fragmentace. Pro tu platí všechny úkony spojené s redukcí a navíc ještě způsob uložení. Přítomnost urny nebo uložení spálených kostí do jamky je jedním z hlavních faktorů.

Autoři, kteří se zabývají analýzou žárových hrobů, konkrétně prostorovou distribucí jednotlivých fragmentů, docházejí ke dvěma hlavním názorům. Zaprvé, spálené kosti byly do hrobu vysypány a není tedy možné usuzovat na intencionální ukládání ostatků v rámci anatomických celků (např. McKinley, 2009). A zadruhé, fragmenty v žárových hrobech tvoří hloučky kostí ze stejných částí těla. Můžeme tedy tvrdit, že pozůstalí odebírali fragmenty z hranice jednotlivě a skládali je do uren/hrobů v anatomickém sledu (např. Gonçalves et al., 2010; Rebay-Salisbury, 2010; Andre et al., 2013).

Dalším, souvisejícím, tématem je otázka přítomnosti všech částí těla v hrobech. Existuje celá řada prací, které se zabývají fenoménem, že v žárových hrobech nacházíme pouze nereprezentativní množství kostí (McKinley, 1993; Liston, 2007; Duffy & MacGregor, 2008; Rebay-Salisbury, 2010). Na základě těchto zjištění můžeme usuzovat na selekci určitých částí těla, které byly pro pohřeb důležitější než ostatní. Tyto interpretace nám umožňují lépe pochopit vztah pozůstalých k zemřelým a usnadňují nám rekonstrukci pohřebního ritu.

V případě nepřítomnosti antropologa v terénu dochází ke ztrátě nálezového kontextu, k redukcí množství osteologického materiálu a jeho fragmentaci, tím pádem i k redukcí informací o anatomické příslušnosti. Je tedy nezbytné eliminovat negativní vliv způsobený výzkumníkem (výzkumníky), a to umožňuje mikro-exkavace. Za využití této metody je tedy umožněna (kvalitativně i kvantitativně) lepší identifikace spálených

fragmentů kostí. Ta následně usnadňuje odhalit potenciální záměrnou selekci určitých částí těla při odebírání ostatků z hranice. A konečně, umožňuje interpretovat postup ukládání ostatků do hrobu díky možnosti sledovat rozmístění jednotlivých fragmentů kostí, jež může odkazovat na intencionální ukládání v anatomickém uspořádání.

2 CÍL A HYPOTÉZY

Cílem práce je rekonstrukce postkremační manipulace s lidskými ostatky na základě analýzy prostorových vztahů a zastoupení kosterních elementů. Přesněji vyjádřeno, zjistit, zda docházelo k selekci konkrétních částí těla a k intencionálnímu ukládání ostatků. Stanoveny byly následující hypotézy.

H₀₍₁₎: V hrobě jsou přítomny fragmenty kostí všech anatomických celků (lebky, trupu, horních končetin – stylopodium, zeugopodium, autopodium a dolních končetin - stylopodium, zeugopodium, autopodium), po kremaci tudíž nedocházelo k jejich intencionální selekci.

H_{A(1)}: V hrobě nejsou přítomny fragmenty kostí všech anatomických celků (lebky, trupu, horních končetin – stylopodium, zeugopodium, autopodium a dolních končetin - stylopodium, zeugopodium, autopodium), po kremaci tudíž docházelo k jejich intencionální selekci.

H₀₍₂₎: Přítomné fragmenty nejsou v rámci anatomických celků v anatomickém uspořádání, které by odráželo záměrné ukládání ostatků do urny/hrobové jámy.

H_{A(2)}: Přítomné fragmenty jsou v rámci anatomických celků v anatomickém uspořádání, lze tedy doložit záměrné ukládání ostatků do urny/hrobové jámy.

H₀₍₃₎: Přítomnost urny/organické schránky nemá vliv na dochované množství kostí, jejich fragmentaci a prostorovou distribuci.

H_{A(3)}: Přítomnost urny/organické schránky má vliv na dochované množství kostí, jejich fragmentaci a prostorovou distribuci.

3 TEORETICKÉ POZADÍ

3.1 Pohřbívání v době římské

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces

nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

3.2 Proces redukce a fragmentace osteologického materiálu

3.2.1 Kremace

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná inhumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vypočítat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku

argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vracení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebírání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spáleny pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navrácení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude

věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace a oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

3.2.2 Selekcce

Paul R. J. Duffy a Gavin MacGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1 865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptylu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekcce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et

al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

3.2.3 Ukládání do hrobu

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu

zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovýmto urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu,

někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

3.2.4 Tafonomické procesy

přírodní

kulturní – vykradači hrobů, zásah nového hrobu do staršího

Dalším procesem, který ovlivňuje fragmentaci a redukci osteologického materiálu, je způsob vyzvednutí hrobu v terénu. V případě uložení ostatků v rozbité urně nebo při její úplné absenci dochází často k situaci, kdy je blok zeminy vyseknut pouze na základě odhadu hranic hrobové jámy a je tedy možné, že část žárového hrobu zůstane v zemi. Následuje transport. Při něm může dojít ke ztrátě materiálu a ke změně prostorové distribuce jednotlivých fragmentů. A konečným stádiem je preparace hrobu v laboratoři, tomu bude věnován samostatný oddíl.

4 MATERIÁL

Na území České republiky se nachází několik doposud objevených žárových pohřebišť z doby římské. Jedno z těch větších se nachází v Modřicích u Brna, kde bylo odkryto 229 hrobů. Další se nacházejí v severozápadních Čechách a na pomezí středních a východních Čech, tedy v oblastech, kde se v minulosti nacházely sídliště polabských Germánů neboli Svěbů. V regionu na přechodu mezi východními Čechami a severozápadní Moravou v oblasti označované jako Malá Haná se nachází významné žárové pohřebiště Jevíčko-Předměstí. Tato lokalita tvořila kontaktní zónu mezi Polabím a Podunajím, kde se střetávaly prvky

východogermánské, labsko-germánské a římsko-provinciální. Také měla velký význam při migracích barbarů a při obchodování s římskými provinciemi. Objevena byla Davidem Víchem při povrchové prospekci roku 2000, která zde rozsáhleji probíhala od roku 2005 do roku 2010, kdy byla zjištěna přítomnost prvního žárového hrobu. Na základě hrobů a artefaktů (spon) bylo toto pohřebiště datované do 2. století AD (Droberjar & Vích, 2010).

Tento výzkum byl realizován v rámci grantového projektu GA ČR č. 404/09/0351 (Migrace Germánů mezi Labem a Dunajem a význam česko-moravského pomezí v protohistorickém vývoji), jehož řešitelem je/byla Katedra archeologie Univerzity Hradec Králové (E. Droberjar) a spoluřešitelem Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě (D. Vích).

V rámci této práce bylo v laboratoři Oddělení biologické antropologie v Plzni prozkoumáno celkem 5 žárových hrobů *in situ*.

5 METODA

5.1 Mikro-exkavace

Preparace všech hrobů, využitých pro tuto práci, probíhala stejným způsobem. Jedinou výjimkou byl H(?), kde byly ostatky uloženy v dochované urně, jež musela být postupně rozbíjena na menší části, aby byla umožněna mikro-exkavace dalších vrstev. Důležitým bodem bylo zvolení takového druhu manipulace, který zajistil možnost sledovat anatomické uspořádání kostí v hrobech. Ta odráží možnou intencionalitu uložení ostatků a milodarů v jamce. Na tomto místě je ovšem nutné poznamenat, že tento zkoumaný kontext mohl být ovlivněn manipulací při vyzvedávání hrobů ze země. Výzkumníci mohou pouze odhadnout velikost a hranice jednotlivých jamek, tudíž je možné, že byly některé kosti ponechány nebo přehlédnuty na místě výzkumu. K dalšímu narušení nálezového kontextu mohlo dojít při transportu hrobů do laboratoře, tzn. některé přítomné kosti se uvolnily a nebyly zaznamenány

na místě svého původního uložení. Kosti, které vypadly z hrobu úplně, byly vloženy do samostatného sáčku a dále s nimi nebylo pracováno.

Bloky sedimentu byly vyklopeny a zpevněny obvazy. Na začátku preparace byla v rámci každého bloku v místě očekávaného výskytu největšího množství fragmentů vymezena sonda (např. 30 x 30 cm), od níž se odvíjí základní x a y souřadnice (vzdálenost od okraje sondy po střed fragmentu) kostí. Souřadnice z odráží uložení kostí ve vertikální rovině. Pro tento účel byly bloky rozděleny do mechanických vrstev po pěti centimetrech. Během preparace byly tyto vrstvy ještě rozdělovány dle potřeby do podúrovní. Všechny podúrovně byly vyfotografovány a všechny fragmenty kostí a archeologických předmětů byly zakresleny na milimetrový papír v měřítku 1:2. Fragmenty byly odebírány jednotlivě. Každá kost byla vložena do samostatného popsaného sáčku a bylo jí přiřazeno pořadové číslo. Archeologickým nálezům byla přiřazována písmena v abecedním pořádku. Pod tímto číslem/písmenem jsou fragmenty zaznamenány i v kresebném a papírovém protokolu, kde je také uvedena vrstva/podúroveň, z níž fragment pochází, jeho největší rozměr, souřadnice x , y a z , odměřené z kresebných protokolů, a v případě kostí anatomické určení. Minimálně byla rozlišována kraniální a postkraniální část skeletu, která byla při opětovné identifikaci upřesněna. V případě malých zlomků, jejichž identifikace nebyla možná, byla použita kategorie „neurčeno“.

Fragmenty kostí byly rozděleny do pěti základních kategorií:

- kraniální skelet – calva
- kosti hrudníku – vertebrae, costae
- kosti horní končetiny – stylopodium – humerus; zeugopodium – ulna, radius; autopodium
- kosti dolní končetiny – stylopodium – femur; zeugopodium – tibia, fibula; autopodium
- neurčeno

5.2 Identifikace

Pokud je kost zasažena pouze minimálními teplotními změnami, lze využít běžné postupy pro identifikaci fragmentů. Vyšší teploty mají na kost negativnější vliv a s jejich nárůstem klesá možnost přesné identifikace. Dalším aspektem, jenž musíme vzít v potaz je věk dožití daného jedince, osteoporotická kost podléhá snadněji fragmentaci než kost zdravá. Do analýzy musí být zahrnuto smrsknutí, fragmentace a změny tvaru kostí (Ubelaker, 2009). Obecně platí, čím lepší zachovalost kosti, tím snadnější identifikace. Podle J. McKinley (2009) nejsnáze podléhají rozkladu části kostí, v nichž je hodně trámčiny, tj. kloubní plochy, těla obratlů, kosti pánve apod., obzvláště v půdě s kyselým pH.

Zastoupení fragmentů lebky bývá zpravidla, vysoké díky poměrně snadné identifikaci. Na druhou stranu fragmenty axiálního skeletu bývají z důvodu vyšší křehkosti kostí zastoupeny velmi málo.

Fragmenty kostí z urny jsou v průměru větší než z jamky. Stejný trend uvádí i J. I. McKinley (in Wright et al, 2009)

MANUÁL NA IDENTIFIKACI!

5.3 Statistické zpracování

Data z papírových protokolů byla přepsána do souboru v MS Excel, kde byla upravena pro další zpracování v programu ArcGIS 10.

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být

provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení

vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná inhumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vyzorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vrácení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebrání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se

zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spáleny pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navrácení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chlazení kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace a oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kostí nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chlazení kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů,

než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptýlu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také

se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovými urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, již vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu

bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zprětrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná inhumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vyzorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena

malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vrácení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebrání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (DeForce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spálena pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navracení odpadnutých partií zpět do ohně nebo

jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace a oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kostí nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů

očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptylu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace

(Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umístovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovými urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nálezy knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

6 VÝSLEDKY

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho

pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpretrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že

tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná *ihumace*, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vyzorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina

spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vrácení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebrání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (DeForce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spálena pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navracení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do

rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace o oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1 865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptylu

spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky

(nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního

světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovými urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, již vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě

odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná *ihumace*, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duda, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vypočítat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců

(Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vracení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebírání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spálena pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navrácení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání

kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace o oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptýlu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et

al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovýmto urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla

hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

7 DISKUZE

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, již vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu

bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neutřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná inhumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vypožorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vracení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebrání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spálena pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navrácení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebrání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde

se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace a oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1 865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptýlu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou

identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému

zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovýmto urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury,

2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

8 ZÁVĚR

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces

nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná ihumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil

chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duday, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vyzorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života (Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám

může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vrácení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebírání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spáleny pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navracení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chlazení kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace o oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích, fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptylu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po

krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovýmto urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena z těla a tohoto světa a k tomu využívali potřebné rituály. Ty musely být provedeny správně a poctivě, aby duše nezůstala uvězněná v tomto světě, kde by bloudila (Retief & Cilliers, 2006).

V období od 8. století BC do 1. století AD byla dominantním pohřebním ritem kremace. Ke spalování těl docházelo z důvodu bezpečnosti mimo město. Dalším důvodem byla podle F. P. Retiefa a L. Cillierse (2006) otázka hygieny a obava z kontaminace způsobená kontaktem s mrtvým. Z kulturního hlediska byla smrt vnímána jako nečistá a ke kontaminaci mohlo dojít v době mezi smrtí jedince a jeho pohřbením. Tento fakt měl negativní vliv jednak na mezilidské vztahy, protože pozůstalí museli zůstat v izolaci, ale také na zpřetrhání vazeb s bohy. Výjimkou byla smrt dětí, které byly ihned spáleny a pohřbeny a ke znečištění smrtí nedošlo.

Kremace je proces transformace, která má tři složky. Zaprvé, kosmologickou, protože se zemřelý přesouvá mezi dvěma místy (světy). Zadruhé sociální, protože se jedná o přesun k předkům a poslední, třetí, je složka ontologická, kde se zemřelý transformuje do jiné entity a stavu bytí (Oestigaard, 1999). Oheň je vnímán jako prostředek nevratné transformace, protože mění jednu substanci v druhou a tento proces nelze vrátit zpět. Oheň také zbavuje zlých sil a v kontextu kremace je kulturně vnímán jako činitel přechodu mezi dvěma světy.

Spálené lidské ostatky nejsou jen osteologickým materiálem, artefakty nebo důkazy symbolického myšlení, ale také materiálním činitelem ovlivňujícím selektivní vzpomínání a zapomínání na zemřelého. Podle Howarda M. R. Williamse (2004) není smrt jednorázovou událostí

ale přechodem, do jehož studia je důležité zapojit otázky týkající se emocí, identity, vzpomínky a osobnosti a nabízí tak nový, neotřelý pohled na problematiku pohřbívání. Dále uvádí, že mrtví mohli kontrolovat, co se děje s jejich těly skrze dialog s pozůstalými. Spalování zesnulého byl dlouhý, několikahodinový proces, který při kterém byli pozůstalí přítomni a vnímali tedy vizuální, čichové a zvukové podněty. Po dokončení kremace posbírali pozůstalí fragmenty kostí, přičemž někdy využívali proplavení vodou nebo vínem, aby lépe viděli větší kusy. A právě tyto fragmenty se podle H. M. R. Williamse (2004) mohly podílet na utváření vzpomínek, konkrétně skrze různý tvar, barvu a velikost.

Naše předpoklady o pohřebním jednání lidí velice snadno a hluboce ovlivňuje interpretaci archeologických nálezů. Na tento fakt upozorňuje ve své práci Jake Weekes (2008), který zkoumal žárové hroby z doby římské na území Velké Británie. Toto své tvrzení se snaží doložit interpretací funkce předmětů spojených s kremací, když tvrdí, že tyto objekty nemusely jen ležet na hranici, ale mohly být důležitými součástmi rituálů probíhajících zároveň se spalováním. Mezi tyto předměty, které byly i předměty jeho zájmu patří například spálené rostliny, kosti zvířat, šperky, nádoby, mince nebo skořápky lískových oříšků. Přítomnost těchto věcí na místech, kde stávaly hranice, zcela jistě odkazují k rituální činnosti, kterou ale dnes bohužel nemáme šanci věrně rekonstruovat a můžeme pouze předpokládat, k čemu byly tehdy využívány.

Existují dva základní druhy naložení s tělem zemřelého. Prvním je takzvaná inhumace, kdy jsou lidské ostatky bez zásahu, jež by ovlivnil chemické a fyzikální vlastnosti kostí, vloženy do hrobové jámy. Druhou variantou je spálení celého intaktního těla a následné pohřbení (např. Duda, 2009; Robinson in Ubelaker & Rife, 2007). Při inhumaci lze vyzorovat snahu uchovat tělo zemřelého co nejdéle ve stejném stavu jako za života, tím pádem zde zůstává i jeho duše. Kremace je soubor technologické, sociální a rituální transformace (Oestigaard, 1999). V případě kremace dochází k okamžité tranzici do posmrtného života

(Rebay-Salisbury, 2012). Tyto dva fenomény se v průběhu dějin vyskytovaly většinou současně, pouze se střídala dominance jednoho z nich. Příkladem může být rozšíření kremace po období osvícenství, kde tento proces sloužil jako forma protestu a manifestace nesouhlasu s římsko-katolickou církví (Rebay-Salisbury, 2012).

V literatuře (např. Duffy & McGregor, 2008) můžeme nalézt také důkazy pro takzvanou částečnou kremaci. Tento termín označuje situaci, kdy došlo ke spálení pouze určitých částí těla, a ty mohly být následně pohřbeny samostatně nebo s ostatními, dříve disartikulovanými partiemi. Takovým příkladem může být rituál *os resectum*, při němž byla oddělena malá část těla (většinou kloub prstu), která nebyla spálena se zbytkem těla a byla pohřbena odděleně (Rebay-Salisbury, 2012).

Vezmeme-li v úvahu dlouhodobé osídlení určité lokality jednou skupinou lidí, nabízí se otázka výstavby hranice. Zemřelého mohla rodina spálit individuálně na pro něj speciálně připravené hranici nebo mohlo být využíváno jedno místo, které bylo k dispozici všem členům společnosti. Tento fakt významně negativně ovlivňuje odhad počtu jedinců v žárových hrobech. Pokud bylo ke kremacím opakovaně využíváno pouze jedno místo, existuje velká šance vzájemného mísení ostatků různých jedinců (Duday, 2009, Gonçalves et al., 2010). David Noy (2000) ve svém článku argumentuje, že využití hranice náležící jiné rodině ke spálení svého zemřelého bylo znakem chudoby.

Kremace je prvním z článků řetězce procesu redukce a fragmentace spálených kostí. Rekonstrukce postupu spalování nám může mnohé napovědět o symbolickém a praktickém smýšlení lidí. Při jednom z experimentů (Strzałko & Piontek, 1974) byly jako hlavní faktory na zachované množství kosterního materiálu stanoveny následující aspekty: konstrukce hranice, druh dřeva, teplota žehu, povětrnostní podmínky, vracení odpadlých částí těla zpět na hranici a konečně odebírání kostí.

Vědci odhadují, že lidé k výstavbě hranic využívali lokálních zdrojů dřeva, tedy že používali listnaté i jehličnaté stromy s odlišnými hořlavými a výhřevnými vlastnostmi (Deforce & Haneca, 2012; Strzałko & Piontek, 1974). Při samotném konstruování hranice hrají důležitou roli rozestupy jednotlivých kusů dřeva, které mají vliv na přísun kyslíku. Neméně důležitý je i tvar hranice. Zde se autoři přiklonili k pětiúhelníku, který se zdá být vzhledem k obrysu lidského těla nejefektivnější, jelikož zmenšuje šanci, že by například z hranice odpadly horní končetiny. Tento fakt nás přivádí k otázkám, zda byla těla před samotnou kremací disartikulována a spáleny pouze některé části nebo bylo tělo spáleno intaktní. A s tím související další otázka navrácení odpadnutých partií zpět do ohně nebo jejich ponechání mimo a následné pohřbení se spálenými kostmi - viz výše zmíněná částečná kremace (Duffy & McGregor, 2008).

K částečnému spálení mohlo docházet z různých důvodů, nečekaná bouře, nutnost spálit tělo co nejrychleji, než se dostane do rukou nepřátel, nebo jako forma trestu, kdy byly polospálené ostatky ponechány zvěři, která je roztahala. Pokud byl příčinou nedostatek času, pozůstalí zemřelého dočasně pohřbili a při nejbližší příležitosti kremaci dokončili, protože věřili, že pokud tak neučiní, jeho duch je bude pronásledovat (Noy, 2000). Posledním úkonem při kremaci je odebírání kostí z hranice, kde hraje jistou úlohu selekce člověkem, které bude věnován další oddíl práce, a povětrnostní podmínky. Ty ovlivňují rychlost chladnutí kostí a také možné anatomické zákonitosti uložení ostatků. Zde se uplatňují praktické důvody odebírání kostí po větru (Strzałko & Piontek, 1974).

Kremace je proces dehydratace o oxidace organických složek v těle, ty tvoří cca 34,2%, dalších 57,1% tvoří voda a 5,7% minerální látky (McKinley, 1994b). Spalováním dochází k úbytku organických látek a kosti jsou křehčí. Kosti nedospělých jedinců jsou celkově menší a křehčí. To vše zvyšuje pravděpodobnost fragmentace. Ta je způsobena proudem tepla při spalování. Následně se přidávají negativní důsledky zborcení hranice, které vedou ke spadání horkých, tím pádem ještě křehčích,

fragmentů kostí na zem. K dalšímu lámání dochází při záměrném urychlování chladnutí kostí poléváním studenou vodou nebo vínem a další manipulaci (McKinley, 1994b).

Paul R. J. Duffy a Gavin McGregor (2008) při svém výzkumu jedné hranice in-situ ze Skotska poukazují na nižší váhu kostních fragmentů, než očekával. Henri Duday uvádí průměrnou hodnotu 2 300 gramů (Duday, 2009) William Bass pracuje s rozpětím 1 050 až 4 000 gramů pro ženy a 1865 až 5 379 gramů pro muže (Bass & Jantz, 2004). Jacqueline McKinley uvádí 1 227 až 3 001 gramů v závislosti na pohlaví a věku (McKinley, 1993). Existuje ještě řada dalších číselných údajů očekávaného množství kostí, které ovšem velmi zřídka odpovídají situaci v terénu. Podle měření Duffyho s McGregorem se hmotnostní úbytek pohyboval okolo 40%. Jako možné vysvětlení navrhli dvě hlavní varianty. Zaprvé, došlo k dokonalému spálení a/nebo k přírodnímu rozptýlu spálených tvrdých tkání. A zadruhé, po kremaci došlo k selekci fragmentů při odebírání z hranice.

Indikátorem selekce určitých fragmentů při odebírání z hranice může být odchylka v proporční hmotnosti čtyř hlavních částí těla – lebka – 20%, trup – 17%, horní končetiny 17% a dolní končetiny 46% (Duday et al., 2000). K těmto stanoveným hodnotám byly ovšem stanoveny dvě hlavní námitky. Zaprvé, vzorek, na jehož základě byly tyto hodnoty určeny, byl tvořen nespálenými kostmi. A zadruhé, pro spolehlivou identifikaci je nutná dobrá zachovalost fragmentů (Gonçalves et al., 2010).

Případová studie Mariy A. Liston z lokality na východní Krétě je příkladem selekce kostí. Avšak v tomto případě se jednalo o vyselektování určitých částí těla před spálením. Při analýze tří amfor, z nichž každá obsahovala maximálně 20 gramů osteologického materiálu, byly objeveny fragmenty pouze z lebky, předloktí a lopatky. Hlava, předloktí a oblast lopatky byly spáleny a zbytek těla byl zřejmě volně ponechán k rozkladu. Hlava (lebka) je vnímána jako sídlo osobnosti a

horní končetiny také zástupně symbolizují člověka, v mnoha společnostech představují důležité trofeje z válek. Zdá se, že tyto části těla byly klíčové pro reprezentaci člověka a v případě úmrtí daleko od domova byly dostačující pro jeho zpopelnění a vložení do rodinné hrobky (Liston, 2007).

Po úspěšném dokončení kremace se nabízejí dvě možnosti naložení s ostatky, nazýváme je primární a sekundární uložení. Pokud jsou ostatky ponechány na místě, kde stála hranice a kde proběhlo spálení, jedná se o primární pohřeb, tzv. *bustum*. V tomto případě máme možnost nalézt více kostí, protože neproběhla selekce a další manipulace (Wright et al., 2009). Při odebrání zbytků kostí a popela z hranice a jejich následném uložení přímo do jamky nebo do organické schránky či urny a teprve poté do hrobové jámy, hovoříme o sekundárním depozitu (Gonçalves et al., 2010). Do urny jsou vkládány pouze spálené ostatky (nedokonale spálené jsou ponechány poblíž z jednoduchého důvodu velikostního a prostorového omezení schránky). Jak již bylo zmíněno dříve, nedokonalým spálením celého těla nedojde k úplnému přechodu zemřelého ze světa živých do světa mrtvých. Takoví jedinci byli ukládáni do mělkých hrobů (Noy, 2000).

Jiný pohled na posmrtnou tranzici mezi světy nabízí práce Kathriny Rebay-Salisbury (2010). Ta vnímá jako hlavního činitele symbolické myšlení lidí. Vychází z předpokladu, že při kremaci nedochází k úplnému zničení kostí, a tudíž je možno s nimi dále nakládat. To by vysvětlovalo i poměrně malé, často nereprezentativní množství fragmentů nalézáných v žárových hrobech. Ostatky mohly být vloženy do urny, rozptýleny po krajině, vhozeny do vody, konzumovány společně s jídlem na hostině nebo mohly být předány pozůstalým, jako předmět vzpomínky na zesnulého. Třetí, velmi pravděpodobnou možností, je využívání při rituálech. Tomuto využití by nahrávala představa, že tělo nemusí být vnímáno holisticky jako jeden celek, ale každá jeho část je jinak důležitá a podle toho je s ní po kremaci zacházeno.

Urny mohou mít různé tvary, ornamentaci a funkci. První funkcí je transportní, protože reprezentuje aliance a vztahy. Druhá funkce je sociální, jedná se o předmět odkazující k sociálnímu statusu. A poslední je funkce rituální, jež vyjadřuje náboženské a kosmologické představy (Oestigaard, 1999). Howard M. R. Williams (2004) upozorňuje na fakt, že urny mohly být vyhotoveny speciálně za účelem uložení ostatků, ale také se často jednalo o nádoby užívané v každodenním životě. Tyto, nejčastěji hliněné nebo skleněné, nádoby byly naplňovány jídlem a pitím a umísťovány na hranici společně se zesnulým. Podle některých názorů bylo při kremaci na hranici připravováno i jídlo, které sloužilo jako potrava pozůstalým i zemřelému (Williams, 2004).

I v případě studia urn lze pozorovat manifestaci symbolického myšlení. A to už na samotné přítomnosti urny, která slouží jako hmotný prostředek oddělení spálených ostatků zemřelého člověka od okolního světa, nahrazuje mu kůži a on je opět celistvý (Rebay-Salisbury, 2010; Liston, 2007). Takovýmto urnám se říká *face urns*. U nich můžeme na konotaci s lidským tělem usuzovat na základě přítomnosti očí a nosu, někdy i nohou (Rebay-Salisbury, 2010). Další výzdoba může poukazovat na gender nebo sociální status. V některých případech mohou být urny i oblečené. Dokladem toho může být nález knoflíků v místě, kde by byla hrud' nebo nápažníky po stranách urny (Rebay-Salisbury, 2010; 2012). Druhým hlavním typem urn jsou tzv. *house urns*. Tyto schránky měly tvar stavení (domečku) a zemřelý v nich po smrti bydlel (Rebay-Salisbury, 2010). Kromě toho je urna účinnou ochranou kostí při ukládání do hrobu, napomáhá zamezit fragmentaci. A další ochranu poskytuje i po uložení, pokud nedojde k odstranění jejího víka (McKinley, 1994b).

Otázkou, zda existuje život po životě, se lidé zabývají již dlouhá tisíciletí. Jsou tací, kteří zastávají názor, že smrt je jednorázová událost, jíž vše končí. Druhá skupina lidí uznává koncept nesmrtelnosti duše a smrt vnímají jako tranzici do dalšího světa. Většina Římanů věřila v kontinuální existenci duše a to se odráželo na jejich způsobu zacházení s mrtvými. Museli totiž zajistit, aby byla duše zemřelého osvobozena.

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

André A, Leahy R, Rottier S. 2013. Cremated Human Remains Deposited in Two Phases: Evidence from the Necropolis of the Tuileries Site (Lyon, France: 2nd Century AD). *International Journal of Osteoarchaeology* 1-13.

Bass WM, Jantz RL. 2004. Cremations Weights in East Tennessee. *Journal of Forensic Sciences* 49:900-904.

Bohnert M, Rost T, Pollak S. 1998. The degree of destruction of human bodies in relation to the duration of the fire. *Forensic science international* 95:11-21.

Deforce K, Haneca K. 2012. Ashes to ashes. Fuelwood selection in Roman cremation rituals in northern Gaul. *Journal of Archaeological Science* 39:1338-1348.

Droberjar E, Vích D. 2011. Nové žárové pohřebiště z doby římské v Jevíčku-předměstí, okr. Svitavy in *Archeologie barbarů: hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. *Studia Archaeologica Suebica* 1:23-38.

Duday H, Depierre G, Janin T. 2000. Validation des parametres de quantification, protocoles et stratégies dans l'étude anthropologique des sépultures secondaires à incinération. L'exemple des nécropoles protohistoriques du Midi de la France. *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Age du Fer*. Actes du XXI Colloque International de l'AFEAF 5:7-29.

Duday H. 2009. *The archaeology of the dead: lectures in archaeoethanatology*. Oxford: Oxbow.

Duffy PRJ, MacGregor G. 2008. Cremations, Conjecture and Contextual Taphonomies: Material Strategies During the 4th to 2nd Millennia BC in Scotland. *BAR International Series* 1768:71-78.

Gonçalves D, Duarte C, Costa C, Muralha J, Campanacho V, Costa AM, Angelucci DE. 2010. The Roman cremation burials of Encosta de Sant'Ana (Lisbon). *Revista Portuguesa de Arqueologia* 13:125-144.

Liston MA. 2007. Secondary cremation burials at Kavousi Vronda, Crete: Symbolic representation in mortuary practice. *Hesperia* 76:57-71.

McKinley, J. I. 1993. Bone Fragment Size and Weights of Bone from Modern British Cremations and the Implications for the Interpretation of Archaeological Cremations. *International Journal of Osteoarchaeology* 3: 283–287.

McKinley JI. 1994b. Bone fragment size in British cremation burials and its implications for pyre technology and ritual. *Journal of Archaeological Science* 21:339-342.

McKinley JI. 2009. Human bone from the route of the Weatherlees – Margate – Broadstairs wastewater pipeline in Kentish Sites and Sites of Kent, A miscellany of four archaeological excavations.

Noy D. 2000. 'Half-burnt on an Emergency Pyre ': Roman Cremations which Went Wrong. *Greece & Rome (Second Series)* 47:186-196.

Oestigaard T. 1999. Cremations as Transformations: When the Dual Cultural Hypothesis was Cremaed and Carried Away in Urns. *European Journal of Archaeology* 2:345-364.

Rebay-Salisbury K. 2010. Cremations: fragmented bodies in the Bronze and Iron Ages, in *Body parts and bodies whole*. Oxford:Oxbow.

Rebay-Salisbury K. 2012. Inhumation and Cremation: how burial practices are linked to beliefs, in *Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief*. Oxford: Oxbow.

Retief FP, Cilliers L. 2006. Burial customs and the pollution of death in ancient Rome: procedures and paradoxes. *Acta Theologica* 26:128-146.

Scott RM, Buckley HR, Spriggs M, Valentin F, Bedford S. 2010. Identification of the first reported Lapita cremation in the Pacific Islands using archaeological, forensic and contemporary burning evidence. *Journal of Archaeological Science* 37:901-909.

Shipman P, Foster G, Schoeninger M. 1984. Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage. *Journal of Archaeological Science* 11:307-325.

Strzałko J, Piontek J. 1974. Wpływ spalania w warunkach zbliżonych do kremacji pradziejowych na morfologię kości. *Przegląd Antropologiczny* 40:315-325.

Thompson TJU. 2004. Recent advances in the study of burned bone and their implications for forensic anthropology. *Forensic science international* 146:203-205.

Ubelaker DH, Rife JL. 2007. The practice of cremation in the Roman-era cemetery at Kenchreai, Greece. *Bioarchaeology of the Near East* 1:35-57.

Ubelaker DH. 2009. The forensic evaluation of burned skeletal remains: a synthesis. *Forensic science international* 183:1-5.

Weekes J. 2008. Classification and analysis of archaeological contexts for the reconstruction of early Romano-British cremation funerals. *Britannia* 39:145-160.

Williams HMR. 2004. Death warmed up: the agency of bodies and bones in early Anglo-Saxon cremation rites. *Journal of Material Culture* 9:263-291.

Wright J, Powell AB, Barclay A. 2009. Excavation of Prehistoric and Romano-British Sites. Wessex Archaeology Ltd.

10 RESUMÉ

The authors involved in the analysis of cremation burials, specifically the spacial distribution of individual fragments, come to two main conclusions. First, the burned bones were spilled into the grave and therefore it is not possible to consider intentional placement of the remains within the frame of anatomical wholes (McKinley, 2009). Second, the fragments in the cremation burials form clusters of bones coming from the same part of the body. We can assert that the mourners replaced the remains from the pyre fragment after fragment and placed them into the urns or graves in the anatomical order (Gonçalves et al., 2010; Rebay-Salisbury, 2010; Andre et al., 2013).

Related to this problem is the question of the presence of all body parts in the graves. There is a great range of works dealing with the phenomenon of burials containing only non-representative amount of bones (McKinley, 1993; Liston, 2007; Duffy & MacGregor, 2008; Rebay-Salisbury, 2010). Drawing on these findings we can assume that some parts of the body were selected because these were more important for the burial than the other ones. These interpretations enable us to better understand the relationship of the mourners to the deceased and at the same time make the reconstruction of the funerary rite easier.

The goal of the diploma work was to analyze the spatial arrangement of the fragments and the representation of individual parts of the body and for this purpose five cremation burials in situ from the Jevíčko-předměstí site were investigated.